

ANNA MARKIEWICZ
UNIwersytet Jagielloński

MARS POLONICUS. WOKÓŁ PARYSKICH DYSPUT BRACI JABŁONOWSKICH Z 1686 ROKU

Uroczystości publiczne i kościelne wpisane były w cykl codziennego życia licznych kolegiów jezuickich całej Europy. Tok edukacji w dawnych kolegiach Towarzystwa Jezusowego uświetniały rozmaite podniosłe wydarzenia – obchodzono wystawnie święta wpisane w kalendarz liturgiczny oraz uczestniczono w różnorodnych uroczystościach o charakterze kościelnym, fetowano przybycie do szkół dostojników i znamienitych gości, poświęcano zamożnym protektorom drukowane panegiryki, wreszcie z pompą celebrowano pogrzeby dobrodziejów kolegiów. Codzienną egzystencję uczniów szkół jezuickich i życie w konwiktach urozmaicały również liczne uroczystości okazjonalne oraz ściśle związane z przebiegiem roku szkolnego – młodzi szlachcice i magnaci brali udział w wielu fetowanych wydarzeniach. Nauka w kolegiach jezuitów wiązała się z publicznymi wystąpieniami młodzieńców, którzy prezentowali swoje umiejętności oratorskie oraz występowali na deskach szkolnych teatrów¹. Ważne etapy nauczania wieńczyły uroczystości szkolne, a zarazem publiczne – zakończenie edukacji w kolegium wiązało się z publiczną, dialektyczną dysputą między broniącym tezę i swojego finezyjnego wywodu uczniem a zadającymi mu pytania i odnajdującymi w prezentowanej przemowie sprzeczności oponentami². Dysputy takie stanowiły wielkie wydarzenie w życiu kolegium, często również i miasta, gromadziły znamienitą widownię, a towarzyszyły im rozbudowane dekoracje efemeryczne.

W XVII i XVIII stuleciu młodzi szlachcice i magnaci brali udział w licznych podobnych uroczystościach – aktywnie oraz jako widzowie i słuchacze – zarówno podczas nauki w kolegiach na terenie Rzeczypospo-

¹ Zob. A. Saunders, *Make the Pupils Do It Themselves: Emblems, Plays and Public Performances in French Jesuit Colleges in the Seventeenth Century*, [w:] *The Jesuit and The Emblem Tradition. Selected Papers of The Leuven International Emblem Conference 18–24 August, 1996*, ed. J. Manning, M. van Vaecck, Turnhout 1999 (Imago Figurata. Studies and Editions, vol. 1a), s. 187–206. Wielokrotnie podejmowano zagadnienie roli teatru w systemie szkolnym jezuitów: zob. m.in.: J. Popłatek, *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce*, Wrocław 1957; J. Okoń, *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku*, Wrocław 1970; idem, *Jezuicka scena religijna w Polsce XVII wieku*, [w:] *Dramat i teatr religijny w Polsce*, red. I. Sławińska, W. Kaczmarek, Lublin 1991, s. 73–97; idem, *Teatr jezuicki w Polsce: między swojskością a cudzoziemszczyzną*, [w:] *Jezuici a kultura polska*, red. L. Grzebień, S. Obirek, Kraków 1993, s. 227–241; idem, *O aktorach i sztuce aktorskiej w staropolskim teatrze szkolnym jezuitów*, „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 25, 1998, z. 5, s. 47–65; idem, *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce (rodzimość i europejskość)*, Warszawa 2006; T. Grabowski, *Ze studiów nad teatrem jezuickim we Francji i w Polsce w wiekach XVI–XVIII*, Poznań 1963; B. Judkowiak, *Wzgardzony wielogłos. Kultura teatralna czasów saskich i jej tradycje*, Poznań 2007, s. 146–166; P. Bjurström, *Baroque Theatre and the Jesuits*, [w:] *Baroque Art: The Jesuit Contributions*, ed. R. Wittkower, I.B. Jaffe, New York 1972, s. 99–110.

² Na przykładzie rzymskiego kolegium jezuitów zagadnienie znakomicie podjęła L. Rice, *Jesuit Thesis Prints and the festive Academic Defence at the Collegio Romano*, [w:] *The Jesuits: Culture, Sciences and the Arts 1540–1773*, ed. J.W. O'Malley, Toronto 1999, s. 148–169; w przypadku uczelni francuskich należy wskazać liczne prace V. Meyer wszechstronnie omawiające ten temat: V. Meyer, *Les thèses, leurs soutenances et leurs illustrations dans les universités françaises sous l'Ancien Régime*, „Mélanges de la bibliothèque de la Sorbonne”, 12, 1993, s. 43–111; eadem, *Les frontispices de thèses: un exemple de collaboration entre peintre italiens et graveurs français*, [w:] *Seicento. La peinture italienne du XVII siècle et la France*, ed. J.Cl. Boyer, Paris 1990, s. 105–123; eadem, *L'illustration des thèses à Paris dans la seconde moitié du XVIIe siècle: peintres, graveurs, éditeurs*, Paris 2002.

litej Obojga Narodów, jak i w czasie zagranicznych podróży edukacyjnych, w najświetniejszych kolegiach całej Europy. Podróże edukacyjne, grand tour, były stałym elementem wykształcenia europejskich elit, a dla młodej szlachty i magnaterii z ziem Rzeczypospolitej Obojga Narodów wyjazd do „cudzych krajów” był zwieńczeniem całego procesu pobieranej w krajowych szkołach i kolegiach edukacji oraz niezbędnym wprowadzeniem do dalszej kariery dworskiej³.

Problematyka oprawy artystycznej uroczystych dysput stanowi ciągle zagadnienie badawcze czekające na monograficzne podjęcie przez polskich badaczy. Wzmianki źródłowe odnoszące się do publicznych dysput odbywanych przez odbywających zagraniczną edukację przybyszy z Rzeczypospolitej ograniczają się zwykle do stwierdzenia samego faktu ich odbycia, czasem przynoszą jedynie dodatkową informację o publikowanych z tej okazji drukach okolicznościowych. Tak było choćby w przypadku podróży edukacyjnej późniejszego kardynała i rezydenta polskiego w Rzymie Jana Kazimierza Denhoffa, który podobnie jak wielu innych młodzieńców kończących w kolegiach i akademiach Paryża czy Rzymu swą edukację odbył uroczystą publiczną dysputę⁴. Wydarzenie miało miejsce wiosną 1672 r., a Denhoff wydał w Paryżu wygłoszone tezy, brak jednak wiadomości o przebiegu samej ceremonii i jej oprawy artystycznej⁵. Nieodłącznym elementem każdej dysputy był okolicznościowy druk zawierający konkluzję, jej tezy; rozdawano go uczestnikom i wysyłało zainteresowanym osobom, uświetniając w ten sposób rangę wydarzenia. Druk stanowił pamiątkę uroczystości, służył również zgromadzonym na niej gościom pomocą przy śledzeniu jej przebiegu. Tezy ogłaszano w postaci broszur lub druków ulotnych, rzadziej malowanych lub drukowanych na jedwabiu. Badacze zajmujący się historią edukacji, historycy czy historycy sztuki podejmują zwykle zagadnienie wielkoformatowych, wspaniale sztychowanych tez graficznych, konkluzji, będących pamiątką i świadectwem dysputy, zapominając czasem, iż z okazji dysput uniwersyteckich oraz odbywanych w kolegiach jezuickich i innych szkołach wydawano również może nieco mniej efektowne wizualnie druki mniejszych formatów, liczne broszury zawierające tezy, a wszystkie one były jedynie jednym z wielu elementów bogatej oprawy artystycznej całej uroczystości⁶.

³ Fenomen podróży edukacyjnych doczekał się wielu opracowań, warto wskazać na prace podejmujące zagadnienie podróży z ziem Rzeczypospolitej, m.in. A. Mączak, *Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1980; Z. Pietrzyk, *W kręgu Strasburga: z peregrynacji młodzieży z Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w latach 1538–1621*, Kraków 1997; W. Czaplinski, J. Długosz, *Podróż młodego magnata do szkół*, Warszawa 1969; H. Barycz, *Z dziejów polskich wędrówek naukowych za granicę*, Wrocław 1969 (i inne liczne prace tego autora); M. Bratuń, „Ten wykwinny, wykształcony Europejczyk”. *Zagraniczne studia i podróże edukacyjne Michała Jerzego Wandalina Mniszcha w latach 1762–1768*, Opole 2002; M. Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów od początku XVI do połowy XVII wieku*, Lublin 1995; A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Toruń 2013; wśród zagranicznych publikacji dotyczących grand tour zagadnienie podejmują m.in.: J. Black, *The British Abroad. The Grand Tour in the Eighteenth Century*, London 2003; E. Chaney, *The evolution of the Grand Tour: Anglo-Italian Cultural Relations since the Renaissance*, London 2002; J. Kubeš, *Náročne dospívání urozených. Kavalirské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013; E. Chaney, T. Wilks, *The Jacobean Grand Tour. Early Stuart Travellers in Europe*, London–New York 2014; R. Sweet, *Cities and the Grand Tour. The British in Italy, c. 1690–1820*; Cambridge 2012; *Grand Tour: the lure of Italy in the eighteenth century*, ed. A. Wilton, I. Bignamini, London 1996; *The Origins of the Grand Tour. The Travels of Robert Montagu, Lord Mandeville (1649–1654) William Hammond (1655–1658) Banaster Maynard (1660–1663)*, ed. M.G. Brennan, London 2004.

⁴ A. Markiewicz, „Częścią zem się jeszcze nie rozgościł w Rzymie”. *Wokół podróży Jana Kazimierza Denhoffa z lat 1670–1675*, „Przegląd Historyczny”, 105, 2014, z. 3, s. 361–378.

⁵ J.K. Denhoff w kierowanej do ojca korespondencji kilkakrotnie wspomina o okolicznościowym druku. W sierpniu 1672 r. donosił: „Jest tu kupiec z Warszawy na imię Mouquolin przez którego będę chciał posłać theses moje drugiego aktu”; kilka tygodni później pisał już: „Posłałem trzydzieści i dwie theses przez kupca warszawskiego, między którymi są cztery atlasowe, jakom już o tym w przeszłym liście mojem dał znać, tenże kupiec wiezie księgę św. Teresy dla królowej Jmści”; Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie [dalej cyt.: B. Czart.], rkps 3622 III, Listy kardynała Jana Kazimierza Denhoffa do rodziców, brata i kardynała Radziejewskiego z lat 1670–1696, J.K. Denhoff do T. Denhoffa, Paryż 26 VIII 1672, s. 222; *ibidem*, J.K. Denhoff do T. Denhoffa, Paryż 9 IX 1672, s. 226.

⁶ Teza graficzna, zwana też konkluzją lub afiksją, to ozdobnie drukowana teza w postaci jednostronicowego druku ulotnego większego formatu, czasem odbijana na jedwabiu lub atlasie, zdobiona sztychem o treści alegorycznej, religijnej, heraldycznej lub historycznej, dół ulotki był opatrzonej dedykacją z odpowiednio wyeksponowanym nazwiskiem protektora, pojęcie to zdefiniował wybitny badacz epoki M. Gębarowicz: *Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVI–XVIII wieku*, zebrał i opracował M. Gębarowicz, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 414; M. Gębarowicz, *Wawrzyniec-Laurenty Krzczonowicz, nieznaną sztycharz drugiej połowy XVII wieku*, „Folia Historiae Artium”, 17, 1981, s. 97–98. Badania nad tezami i drukami promocyjnymi podejmowali: S. Appuhn-Radtke, *Das Thesenblatt im Hochbarock. Studien zu einer graphischen Gattung am Beispiel der Werke Bartholomäus Kilians*, Weißenhorn 1988; A. Fechtnerová, *Katalog grafických listů univerzitních tezí uložených ve Státní knihovně ČSR v Praze*, Praha 1984; *Die Graphischen Thesen- und Promotionsblätter in Bamberg*, Wiesbaden 2001; G.M. Lechner, *Das barocke Thesenblatt. Entstehung, Verbreitung, Wirkung. Der Göttweiger Bestand: Ausstellung des Graphischen Kabinetts des Stiftes Göttweig, Niederösterreich, 30. Juni bis 29. Oktober 1985*, Furth 1985; W. Telesko, *Thesenblätter österreichischer Universitäten (Katalogbuch zur Ausstellung vom 19. Juli bis zum 15. September 1996 in Salzburger Barockmuseum)*, Salzburg 1996; P. Zelenková, *Universitní these pražské a olomoucké university ze 17. století uložené v Staats- und Stadtbibliothek Augsburg*, [w:] *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, ed. P. Cemus, R. Cemus SJ, Praha–Würzburg 2010, s. 1255–1277; eadem, *Karel Škréta*,

Warto w tym kontekście zwrócić uwagę na dysputy młodych wojewodzcików ruskich, Jana Stanisława i Aleksandra Jana Jabłonowskich, które odbyły się w 1686 r. w słynnym paryskim collège Louis-le-Grand. Jan Stanisław (1669–1731) i Aleksander Jan (1671–1723), starsi synowie kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego herbu Prus III i Marianny z Kazanowskich, w latach 1682–1688 odbywali zagraniczną podróż edukacyjną po Europie, typową grand tour⁷. Na odtworzenie przebiegu podróży i edukacji pozwalają dwa spisane wówczas dzienniki. Zgodnie z zaleceniami Stanisława Jabłonowskiego jego synowie podczas pobytu za granicą prowadzili diariusze, zachowały się jednak jedynie notatki młodszego z braci, Aleksandra Jana, późniejszego chorążego wielkiego koronnego. Spisany po łacinie dziennik nie jest jednak kompletny i nie obejmuje całej peregrynacji, rozpoczyna się datą 29 listopada 1684 r., w dniu przybycia podróżnych do Paryża. Zawiera staranne sprawozdanie z przebiegu paryskich studiów, krótkiej wycieczki do Anglii, podróży po południu Europy, urywa się nagle 26 września 1687 r., tuż przed wyjazdem Jabłonowskich ze stolicy Francji w kierunku Rzeczypospolitej⁸. Podczas kilkuletniej grand tour opiekę nad synami hetmana sprawowali dwaj guwernerzy związani z lwowskim dworem Jabłonowskich – miecznik czernihowski Jan Michał Kossowicz⁹ i cześnik latyczowski Szymon Ignacy Gutowski. Kossowicz spisał w czasie tej kilkuletniej podróży diariusz, w którym zawarł drobiazgowy opis całej peregrynacji i starannie udokumentował przebieg edukacji swoich podopiecznych. Na kartach dziennika relacjonował również przebieg wielu uroczystości w Paryżu i Rzymie, w których brał udział razem ze swoimi wychowankami, części z tych wydarzeń towarzyszyły okazałe dekoracje artystyczne.

Zasadniczym celem podróży synów hetmana Jabłonowskiego była ich edukacja we wskazanych przez niego ośrodkach – kolegiach jezuitów w Pradze¹⁰ i Paryżu, w prestiżowym jezuickim collège Louis-le-Grand¹¹. Bracia Jabłonowscy jeszcze we Lwowie uczęszczali do szkół jezuickich, a swoją podróż po Europie rozpoczęli w 1682 r. od pobytu w praskim kolegium tego zakonu. Pod koniec listopada 1684 r.

Samuel Weishun a nejstarší teze pražké university / Karel Škréta, Samuel Weishun and the Oldest Thesis Prints of Prague University, [w:] *Ars linearis IV*, ed. A. Volrábová, Praha 2014, s. 60–69, 138–141; eadem, *Universitní these podle Antonína Martina Lubinského (1636–1690)*, [w:] *Willmann i inni. Malarstwo, rysunek i grafika na Śląsku i w krajach ościennych w XVII i XVIII wieku*, red. A. Kozieł, B. Lejman, Wrocław 2002, s. 152–163; eadem, *Pacatumque reges patriis virtutibus orbem. Oslava Leopolda I. a následníka trůnu arcivévody Josefa v univerzitních tezech podle Antonína Martina Lubinského (1636–1690)*, [w:] *Barokní Praha – Barokní Čechie*, ed. O. Fejtová, Praha 2004, s. 769–801. Dla ziem Rzeczypospolitej należy przypomnieć prace: A. Dobrzyński, M. Miłkowska, *Opus maximum. Tezy graficzne w zbiorach Muzeum Książąt Lubomirskich w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich*, Wrocław 2008; A. Grochala, *Graficzne tezy filozoficzne w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie. Studenci i protektorzy, rysownicy i rytownicy, forma i treść – krótki przegląd zagadnień*, [w:] *Initium sapientiae humilitas. Studia ofiarowane Profesorowi Jakubowi Pokorze z okazji 70. urodzin*, red. M.M. Olszewska, A. Skrodzka, współpraca A.S. Czyż, Warszawa 2015, s. 252–273; M. Karpowicz, *Jerzy Eleuter Siemiginowski, malarz polskiego baroku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 47–48; I. Kozina, *Konkluzja z portretem Piotra Sapiehy*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 55, 1993, nr 1, s. 99–103; *Konkluzja z portretem Piotra Sapiehy*, [w:] *Sarmatyzm: sen o potędze*. Katalog wystawy, Kraków Muzeum Narodowe, red. B. Biedrońska-Słota, Kraków 2010, s. 68; J. Dzięk, *Graficzne tezy z wizerunkami św. Ignacego Loyoli i św. Franciszka Ksawerego w Muzeum Archidiecezji Przemyskiej*, „Hereditas Monasteriorum”, 6, 2015, s. 317–324; N. Markauskaitė, *Andriaus Kazimiero Kuropatnickio tezių grafikos kompozicija: dedikuojama karaliui Jonui Sobieskiui ir karalaitiui Jokūbui*, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 65/66, 2012, s. 269–281; R.T. Tomczak, *Graficzna teza akademicka Andrzeja Kuropatnickiego*, „Studia Źródłoznawcze”, 55, 2017, s. 193–216; W. Deluga, *Grafika z kręgu Ławry Pieczarskiej i Akademii Mohylańskiej XVII i XVIII wieku*, Kraków 2003, s. 90, 91. Omówiono również tezy poświęcone władcom: M. Górńska, *Zbawca Europy. O graficznych tezach gloryfikujących Jana III Sobieskiego*, Warszawa 2017; H. Widacka, *Jan III Sobieski w grafice XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1987, s. 62, 64, 68, 69, 97, 98; eadem, *Zagadkowa „Apoteoza króla Zygmunta III Wazy”*, „Rocznik Warszawski”, 31, 2002, s. 183–189; eadem, *Z króla księżę. Stanisław Leszczyński w grafice XVIII wieku ze zbiorów polskich i francuskich*, Warszawa 2006, s. 160–162; eadem, *Lew Lechistanu*, Warszawa 2010, s. 384–387, 402–403; A. Grochala, *Treści ideowe rycin Schelte à Bolswert „Alegoria na cześć Zygmunta III”*, „Ikonotheka. Prace Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego”, 5, 1993, s. 167–227. Zestawienie druków zawierających tezy: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, Kraków 1936, t. 31, s. 145–148.

⁷ O podróży Jana Stanisława i Aleksandra Jana Jabłonowskich zob. J.M. Kossowicz, *Diariusz podróży po Europie (1682–1688)*, oprac. A. Markiewicz, Warszawa 2017; A. Markiewicz, *Podróże edukacyjne w czasach Jana III Sobieskiego. Peregrinationes Jablonovianae*, Warszawa 2011; eadem, *Instrukcja hetmana Stanisława Jabłonowskiego do synów Jana Stanisława i Aleksandra Jana z 1682 r.*, [w:] *Spoleczeństwo a rodzina. Społeczeństwo Staropolskie. Seria Nowa*, t. 3, red. A. Karpiński, Warszawa 2011, s. 39–61.

⁸ B. Czart. rkps 1152 II, *Diarium mansionis Parisiis et diarium itineris in Angliam conscriptum ab Alexandro in Jablonow Jabłonowski*.

⁹ Kossowicz, *op. cit.*, *passim*.

¹⁰ A. Markiewicz, „*In limine cizího světa*“. *Jak se v Praze vzdělávala šlechta z polsko-litevského soustátí v poslední čtvrtině 17. století*, „Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy”, t. 56, fasc. 2, 2016, s. 11–32.

¹¹ Znamienna monografia kolegium: G. Dupont-Ferrier, *La vie quotidienne d'un collège parisien pendant plus de trois cent cinquante ans. Du Collège de Clermont au Lycée Louis-le-Grand (1563–1920)*, t. 1, *Le Collège sous les Jésuites, 1563–1762*, Paris 1921; zob. również m.in.: idem, *L'éducation mondaine au Collège Louis-le-Grand du XVIe au XVIIIe siècle*, Paris 1920; M.M. Compère, *Les collèges français 16e–18e siècles. Répertoire 3 – Paris*, Paris 2002, s. 359–407; P. Gioan, *Une belle réussite pédagogique et culturelle: le collège parisien des Jésuites (1563–1762)*, [w:] *Louis le Grand. 1563–1963. Études Souvenirs Documents*, Paris 1963, s. 25–52; F. de

Jan Stanisław i Aleksander Jan Jabłonowscy ze swoimi gubernatorami dotarli do Paryża. Było to zgodne z wytycznymi spisany w instrukcji Stanisława Jabłonowskiego, który życzył sobie, aby jego synowie właśnie tam kontynuowali rozpoczęte już w Pradze studia. Jak zapisał miecznik czernihowski pod datą 8 grudnia 1684 r., podkreślając cel całej podróży edukacyjnej synów hetmana:

Jaśnie Wielmożny Jmć Pan wojewoda i generał ziem ruskich, hetman wielki koronny nie dla tego samego w tym wieku synów swoich do cudzych wypraw krajów, żeby tylko świat widzieli, różnych prowincji przymioty, narodów zwyczaj i obyczaje zwiedzieli, różnymi językami mówili, ale żeby przy naukach wyzwolonych przy bojaźni Bożej, w pobożności i wszelkich cnotach chrześcijańskich wzrastali i pomnażali się i dlatego ordynował Ich Mciów do kolegium Societatis Iesu sub patrocinio Ludovici Magni felicissime et gloriosissime regnantis¹².

Pod koniec 1684 r. Jabłonowscy zamieszkali przy rue St Jacques i rozpoczęli dwuletni kurs filozofii w renomowanym paryskim collège Louis-le-Grand. Kolegium to od 1682 r. cieszyło się patronatem samego Ludwika XIV i jako królewska fundacja przyciągało elitę młodej szlachty, zarówno francuskiej, jak i europejskiej, było ściśle związane z dworem w Wersalu i skupiało najlepszych nauczycieli oraz wybitnych artystów, którzy używali swego talentu na potrzeby wystawnych uroczystości odbywających się na deskach szkolnej sceny.

W collège Louis-le-Grand bracia Jabłonowscy pobierali edukację w latach 1684–1686¹³, a ich codzienne życie urozmaicały różnorakie uroczystości, święta i ceremonie kościelne, co zostało odnotowane na kartach diariuszy młodego wojewodzica ruskiego i jego preceptora¹⁴. W trakcie każdego semestru odbywały się liczne dysputy i popisy retoryczne konwiktów, każdego roku uczniowie konkurowali, odczytując enigmata, czyli zagadki wystawiane w formie obrazów, oraz przygotowywali znakomite przedstawienia teatralne – zwykle wiosną wystawiano operę, a w sierpniu, w związku z uroczystym rozdaniem nagród, sztukę, której towarzyszył balet¹⁵. Kolegium fetowało najważniejsze wydarzenia z życia dworu, a na wszystkich uroczystościach pojawiała się liczna i bardzo znamienita widownia.

Na kartach diariusza gubernator braci Jabłonowskich barwnie opisał liczne dysputy i publiczne wystąpienia, typowe dla jezuitckiego programu nauczania. Warto odnotować choćby skreśloną wprawnym piórem relację z dysputy odbywającej się w paryskim kolegium 3 sierpnia 1685 r., podczas której Jan Stanisław i Aleksander Jan Jabłonowscy „jako Castor et Polux” dzielnie stawili czoła swoim adwersarzom. Co ważne, autor przytoczył całą listę obecnych na dyspucie gości, zarówno znaczących duchownych, jak i przebywających wówczas w Paryżu młodych polskich szlachciców¹⁶. Inny interesujący opis szkolnych zmagania młodszego ze swych wychowanków Kossowicz przekazał 19 stycznia 1686 r. Z prawdziwą dumą zrelacjonował na kartach swojego diariusza przebieg wydarzeń:

O zwyczajnej godzinie zadzwoniono do szkoły, a Jmć Pan wojewodzic młodszy ad rostra, Jmć ksiądz prefekt Ich Mciów do argumentu i ledwie co natarł na Jego Mci nadjechał Jmć ksiądz nuncjusz i nagotowane sobie zasiadłszy krzesło nie tylko z osobliwym ukontentowaniem pilnie i uważnie słuchał, ale i dziwował się tak

Dainville, *L'éducation des jésuites (XVIe–XVIIIe siècles)*, Paris 1978; R. Chartier, M.M. Compère, D. Julia, *L'éducation en France du XVIe au XVIIIe siècle*, Paris 1976, s. 159nn.

¹² Kossowicz, *op. cit.*, s. 244–245.

¹³ A. Markiewicz, *From Lviv to Paris. The Jablonowski Brothers at the Jesuit Collège Louis-le-Grand, 1684–86*, „Archivum Historicum Societatis Iesu”, v. 85, fasc. 169, 2016/I, s. 187–219.

¹⁴ Sporządzone przez gubernera braci Jabłonowskich opisy różnorodnych uroczystości przynoszą również informacje odnoszące się do oprawy artystycznej wydarzeń i towarzyszących im dekoracji efemerycznych. Przykładem mogą być notatki z 13 grudnia 1684 r., kiedy to orację w kościele ojców głosił znany jezuita Jacques de la Baune: „We śródę szkoły wakowały, po południu przed wieczorem samym w kościele na dole Jmci ksiądz profesor rhetorices miał oracyją i niekrótką i dosyć węzłowatą cum applausum omnium in laudem senatus prześwietnego parlamentu, który na dole w krzesłach aksamitnych karmazynowych barwionych siedział, pomieniony orator z ambony perorował. Kościół wszystek był obity szpalerami aksamitnymi błękitnymi złotem bogato uhaftowanemi liliami, na wielkim ołtarzu osoba króla Jmci siedząca malowana pod baldachimem cum hoc lemmate: *Armorum Legumque Parens*. Wzgórę ponad krużgankiem herby Panów senatorów parlamentu”, Kossowicz, *op. cit.*, s. 246. Opis uroczystości zamieścił także jego młody podopieczny, Aleksander Jan Jabłonowski: „Post prandium hic in Claromontano Collegio in templo habita est oratio a Patre Professore Rhetorices in laudem Senatus Parisiensis, hac in oratione totus Senatus Parisiensis adfuit, quorum quinque ordines per totum templum fuerunt. Ipsum vero templum pulchris pulcherimus vero emblematis et omnium (a primo usque ad hodiernum) praesidium stemmata, et cuilibet valde pulchrum affixum emblema. Pulchris etiam peristromatibus adornatum templum fuit, scilicet holosciceis, auro acu consutis”. B. Czart., rkps 1152 II, s. 6–7.

¹⁵ J. Rock, *Terpsichore at Louis-Le-Grand. Baroque Dance on the Jesuit Stage in Paris*, Saint Louis 1996.

¹⁶ Kossowicz, *op. cit.*, s. 279–280.

młodego fizyka tak mężnym i skutecznym odporem. A Ich Mci ojcowie jezuici jeden na drugiego poglądając: fort bien, fort bien, podniósł grzebienia i sam profesor nad nim stojąc i też fort bien wraz powtarzał, w tych tedy aplauzach sześciom adwersarzom potężnym, mężnie każdemu dosyć czyniąc pod onychże samych też odniósł pochwały, i chwalebnie z powinszowaniem mianowicie od Jmci księdza rektora zszedł z onego placu¹⁷.

Liczne podobne wystąpienia na forum szkoły stanowiły przygotowanie do końcowej, publicznej obrony tez.

Edukację Jana Stanisława i Aleksandra Jana Jabłonowskich w collège Louis-le-Grand zwieńczyły uroczyste dysputy, które odbyły się w lipcu i sierpniu 1686 r. Przygotowania do takich wystąpień trwały zwykle wiele tygodni, młodzi uczniowie paryskiego kolegium osobiście zapraszali wybitnych gości, drukowano program wystąpienia i przygotowywano afisze¹⁸. Podobnie było i w przypadku braci Jabłonowskich. Nie zachowały się niestety podręczne rachunki ani korespondencja, które pozwoliłyby na poznanie aspektów finansowych całego przedsięwzięcia oraz zaleceń kierowanych z Rzeczypospolitej, zachowane diariusze przybliżają jednak przebieg przygotowań do uroczystości. Pierwsze wzmianki odnoszące się do końcowej dysputy z zakresu matematyki, planowanej na 22 lipca 1686 r., pojawiają się w diariuszach Aleksandra Jana Jabłonowskiego i Jana Michała Kossowicza kilka dni wcześniej. Już 18 lipca wojewodzie ruscy zaczęli zapraszać gości na swoje wystąpienie¹⁹, poświęcili temu kilka dni. Aleksander Jan skrupulatnie wyliczył zaproszonych, wśród których znaleźli się zarówno przedstawiciele dworu, najwyżsi dostojnicy kościoła, członkowie królewskiej akademii nauk, sami jezuici, jak i obecni już w Paryżu inni podróżni z Rzeczypospolitej oraz zaprzyjaźnieni konwiktory²⁰.

W poniedziałek 22 lipca 1686 r. w kolegium jezuitów pojawili się niemal wszyscy zaproszeni przez synów hetmana goście. Kossowicz odnotował przebieg dysputy, a jego relacja zawiera również, wyjątkowy na tle innych polskich źródeł, opis dekoracji efemerycznych przygotowanych na tę uroczystość:

W dzień świętej Maryjej Magdaleny o trzeciej z południa godzinie zaproszeni poczęli zjeżdżać się goście, w pół do czwartej obadwa Ich Mć wstąpili na rostra ku tej okazji przygotowane i aksamitem karmazynowym okryte; nad głowami profesora i Ich Mw Jaśnie Wielmożnego Jmci Pana wojewody i generała ziem ruskich, hetmana wielkiego Korony Polskiej był portret²¹.

Okazuje się zatem, że nad obitymi karmazynowym aksamitem mównicami umieszczono portret hetmana Jabłonowskiego, symbolicznie patronującego całej uroczystości. Nie wiadomo niestety nic o wspomnianym w tekście źródła wizerunku, z diariusza Kossowicza wynika jednak, iż w czasie pobytu w Paryżu młodzi Jabłonowscy korzystali, zapewne kilkakrotnie, z usług paryskich malarzy, między innymi w lutym 1685 r. przesłali z Paryża do Lwowa dawno niewidzianym rodzicom swoje aktualne portrety, dziś nieznane²².

¹⁷ *Ibidem*, s. 334.

¹⁸ Dupont-Ferrier, *La vie quotidienne d'un collège parisien...*, t. 1, s. 245–246.

¹⁹ A.J. Jabłonowski odnotował pod datą 18 lipca 1686 r.: „Cum theses ex mathematica sustinere 22 currentis debuerimus ad invitandos itaque hospites perreximus. Post prandium itaque invitavimus hos. Generalem Cisterciensium, Illustrissimum Episcopum Bellovacensem, Illustrissimum Episcopum Cenomonensem, Generalem PP. Missionariorum, filios Dominae Marchionissae de Bethune, Illustrissimum Abbatem de Louvoy, Illustrissimum Dominum Comitem de Laffellviard, Dominum Aubert Introductorem Legatorum apud Serenissimum Ducem Orleanensem, Dominum Abbatem de Rodes, Illustrissimos Principes Radzivillos, Illustrissimos Dominos Palatinidas Vilnenses Dominos Sapieha, Dominum Nieborski, Dominum Kretkowski, Illustrissimos Dominos Comites de Sassenage, Dominum Marchionem de Tressan, Dominum Coetlogon, Dominum Montendre, pluresque alios”; kolejnego dnia również wojewodzie zapisał: „Perreximus inprimis ad Domum Professam, ubi invitavimus hos Admodum Reverendos Patres. Patrem Praepositum Domum Professae, Patrem de la Chaise confessarium Regium, Patrem Vergu socium suum, Patrem confessarium Fratris Regis, Patrem Jordan confessarium uxoris Fratris Regis, confessarium Serenissimae Delphinae, plurimosque alios Patres. Dominum de la Chapelle, Dominum Helissant. Post prandium invitavimus Nuncium Sedis Apostolicae, Dominum Marchionem de Bethune, Ducem de Richemont, Dominum Boneville et Dominum Gyraut introductores omnium legatorum apud Regem, Dominum Turgot, Dominos Abbates Skarbek et Bokum”, pod datą 20 lipca: „Post prandium invitavimus Academiam Regiam Scientiarum, invitavimus etiam Admodum Reverendum Patrem Rectorem Noviciatus Parisiorum, Dominum Korniakt, Illustrissimum Abbatem de Croissy”. B. Czart., rkps 1152 II, s. 221–223. Kossowicz zapisał: „Ich Mć zapraszali różnych gości, tak duchownych jako i świeckich, na dzień dwudziesty wtóry miesiąca schodzącego na dysputę swoją, którą będą mieli z matematyki w poniedziałek da Bóg przysły”. Kossowicz, *op. cit.*, s. 367.

²⁰ B. Czart., rkps 1152 II, s. 221–223; Kossowicz, *op. cit.*, s. 367.

²¹ Kossowicz, *op. cit.*, s. 368. Zagadnienie podobnych okolicznościowych dekoracji i wystroju sal, w których odbywały się dysputy podejmuje V. Meyer, *Le décor de la salle lors des soutenances de thèse sous l'Ancien Régime*, [w:] *L'illustration. Essais d'iconographie (Actes du Séminaire CNRS 1993–1994)*, red. M.T. Caracciolo, S. Le Men, Paris 1999, s. 193–205; eadem, *Les thèses, leurs soutenances...*, s. 81–83.

²² Kossowicz, *op. cit.*, s. 255.

Zachowane diariusze pozwalają na rekonstrukcję przebiegu całej dysputy. Najpierw zabrali głos młodzi wojewodzice ruscy. Punktem wyjścia dla tej była zwykle dedykacja przygotowana przez broniących swoich konkluzji, odnosiła się ona zazwyczaj do możnych i utytułowanych patronów, protektorów czy świętych, a ciesząc się królewskim patronatem paryskie kolegium korzystało z przywileju dedykowania też swoich uczniów Ludwikowi XIV²³. Synowie hetmana dokonali jednak innego wyboru. Starszy z braci, Jan Stanisław, wstąpił na podium i zwrócony w kierunku portretu ojca, stanowiącego swoiste alter ego hetmana, wygłosił uroczystą mowę, zachowaną również w druku²⁴, dedykując tezy sławnemu rodzicowi. Po nim głos zabrał profesor retoryki w kolegium, jezuita Jacques de la Baune²⁵, jego oracja stanowiła pochwałę zwycięstw polskiego wodza, prawdziwy panegiryk głoszący chwałę hetmana Jabłonowskiego. Kossowicz odnotował skrótowo przebieg samej dysputy matematycznej, w której głos niespodziewanie zabrał zaproszony na tę uroczystość sam spowiednik Ludwika XIV, jezuita François de la Chaise. Przyniosło to rozgłos wydarzeniu, a synowie hetmana, dzielnie odpierający argumentację znanego jezuitę, mieli stać się sławni również na francuskim dworze²⁶.

Zgodnie ze zwyczajem drukowania konkluzji z dysput naukowych rozprawa matematyczna Jana Stanisława i Aleksandra Jana Jabłonowskich została ogłoszona w Paryżu drukiem²⁷ (il. 1). Tezy opublikował znany paryski drukarz Gabriel Martin współpracujący wielokrotnie z collègue Louis-le-Grand, w jego oficynie mieszczącej się niedaleko kolegium jezuitów, na ulicy św. Jakuba, „sub aureo sole” ukazywały się też inne druki związane z działalnością tej placówki (il. 2). Już w dniu 20 lipca bracia Jabłonowscy wręczyli swoje tezy rektorowi i prymariuszowi kolegium²⁸, a w sam dzień dysputy rozdano około 200 egzemplarzy książeczki²⁹. Na jej karcie tytułowej znalazła się rycina Jeana Marietta z alegorycznym przedstawieniem Uranii, muzy astronomii, ale i geometrii. Przedstawia ona uskrzydloną muzę siedzącą w swobodnej pozie, z lewą ręką wspartą na jednym ze swych atrybutów, globusie astralnym. W prawej ręce trzyma swój kolejny atrybut, cyrkiel, którym kreśli na tablicy. Podtrzymywana przez putto tablica znajduje się na niewielkim, jednostopniowym podwyższeniu, obok niej, z lewej strony, stoi gierydon, podręczny stolik, na którym spoczywa księga. Całość kompozycji dopełnia w tle po prawej upięta kotara, po lewej fragment muru. Co ciekawe, rycina ta nie powstała specjalnie na zamówienie Jabłonowskich – współpracujący regularnie z kolegium jezuitów drukarz, Gabriel Martin, wykorzystał wcześniejszą pracę Jeana Mariette’a. Identyczna rycina z przedstawieniem muzy Uranii została wykorzystana na karcie tytułowej innych też broniących w paryskim kolegium jezuitów zaledwie kilkanaście dni wcześniej, 5 i 6 lipca 1686 r., bracia Jabłonowscy byli obecni na tym wydarzeniu i aktywnie uczestniczyli w dyspucie, a egzemplarz tego druku znalazł się w rodzinnej bibliotece³⁰ (il. 3).

²³ V. Meyer, *Pour la plus grand gloire du roi: Louis XIV en thèses*, Rennes–Versaille 2017, s. 119–121, 272–308, 321–323, 375–377,

²⁴ B. Czart., rkps 1152 II, s. 224–226; Kossowicz, *op. cit.*, s. 368, 269.

²⁵ B. Czart., rkps 1152 II, s. 226–231; Dupont-Ferrier, *La vie quotidienne d’un collège parisien pendant plus de trois cinquante ans. Du Collège de Clermont au Lycée Louis-le-Grand (1563–1920)*, t. 3, *Mémoires justificatifs, appendices et index général*, Paris 1925, s. 53.

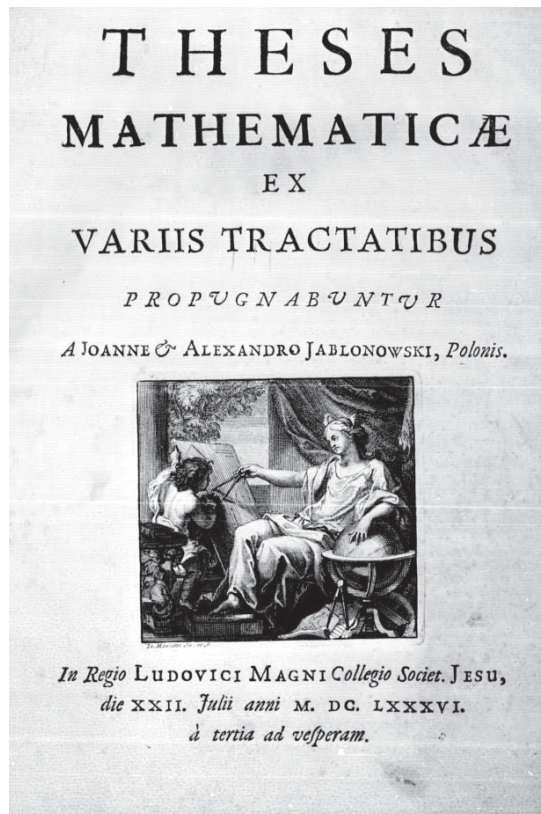
²⁶ Jan Michał Kossowicz odnotował w swoim dzienniku: „Którego nadspodziewanie, a z wielkim podziwieniem całego audytorium Jmć ksiądz de la Chaise spowiednik króla Jmci subsumpsit i przeciwko młodszemu z Ich Mw począł argumentować, na którego im ostrzej nacierał, tym większe swoje odbierał ukontentowanie, że mu tak jako właśnie należało odpowiadał, a pogotowiu starszy pokazał tą samą rzeczą, że rozumie matematykę. Przez [tę] tedy opugnacyją Jmci księdza spowiednika królewskiego reputacja Ich Mw nie tylko w całym Paryżu, ale i u dworu wslawiła się tak dalece, że ją trudno opisać. A gratulacje od różnych osób przez kilka dni trwały”, Kossowicz, *op. cit.*, s. 373.

²⁷ Jan i Aleksander Jabłonowscy, *Theses mathematicae ex variis tractatibus propugnabuntur a Joanne et Alexandro Jablonowski Polonis, in Regio Ludovici Magni Collegio Societ. Jesu, die XXII Julii anni M. DC. LXXXVI*, Paryż 1686. Druk wzmiankuje m.in.: C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. 6, Bruxelles–Paris 1895, coll. 235, nr 153; Dupont-Ferrier, *La vie quotidienne d’un collège parisien...*, t. 3, s. 279–280; T. Żebrawski, *Bibliografija piśmiennictwa polskiego z działy matematyki i fizyki oraz ich zastosowań: na obchód czterechsetletniej rocznicy urodzin Kopernika*, Kraków 1873 s. 345–346; A. Betlej, *Sibi, Deo, Posterioritati. Jablonowscy a sztuka w XVIII wieku*, Kraków 2010, s. 29.

²⁸ B. Czart., rkps 1152 II, s. 223.

²⁹ Kossowicz, *op. cit.*, s. 373.

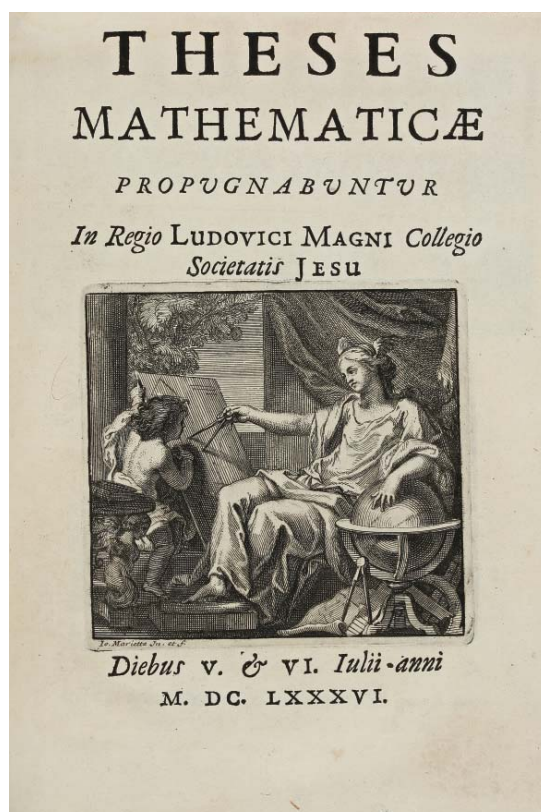
³⁰ *Theses mathematicae propugnabuntur in Regio Ludovici Magni Collegio Societatis Iesu, Diebus V. et VI. Julii anno M.DC.LXXXVI*, [Paris 1686]; Aleksander Jan Jabłonowski odnotował w swoim dzienniku pod datą 5 lipca: „Post prandium ex mathematica sustinuerunt Jesuitae duo, contra unum ex illis Dominus frater meus est argumentatus”. Kolejny dzień w kolegium obfitował w wydarzenia: „Quolibet anno in syntaxi, poetica et rhetorica sunt aenigmata, quibus tota schola plena est, sunt et multae orationes, poemata et occupationes et in quolibet earum est, una magnitudinis, satis extraordinariae depictae, quae enim aliquod aenigma significat. Ex omnibus scholasticis aenigmata solvunt et praemia deinde habent. Sustinuerunt adhuc ambo illi Jesuitae (qui etiam heri), contra unum ego ex illis argumen-

1. Karta tytułowa druku *Theses mathematicae ex variis tractatibus propugnabuntur a Joanne et Alexandro Jablonowski Polonis* [...], Paryż 1686, Biblioteka Kórnicka PAN, sygn. 3115

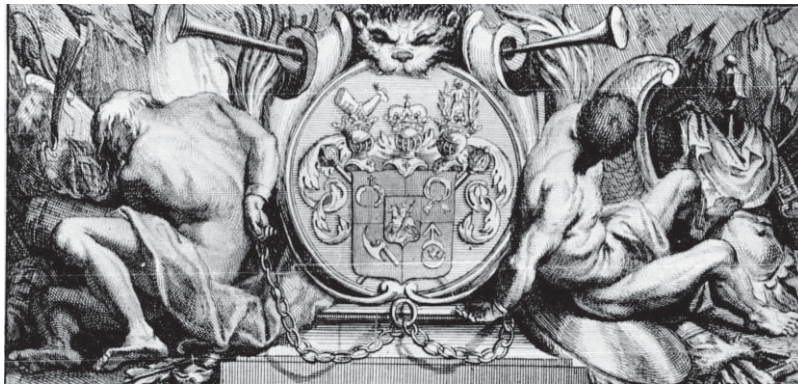
2. Rycina z druku Jacques'a de la Baune'a *Ludovico Magno liberalium atrium Parenti et Patrono munificentissimo panegyricus*..., Paryż 1684, opublikowanego w oficynie Gabriela Martin, egzemplarz z Biblioteki Jabłonowskich, Kijów, Narodowa Biblioteka Ukrainy im. Wernadskiego, Coll. Jabl. 1178

3. Karta tytułowa druku *Theses mathematicae propugnabuntur in Regio Ludovici Magni Collegio Societatis Jesu*, [Paris 1686], egzemplarz z Biblioteki Jabłonowskich, Kijów, Narodowa Biblioteka Ukrainy im. Wernadskiego, Coll. Jabl. 766e

4. Portret Stanisława Jabłonowskiego, rytował Jean Mariette, 1686,
Theses mathematicae ex variis tractatibus propugnabuntur a Joanne et Alexandro Jablonowski Polonis [...],
 Paryż 1686, Biblioteka Kórnicka PAN, sygn. 3115

5. Rycina z herbem Prus III hetmana Stanisława Jabłonowskiego, 1686,
Theses mathematicae ex variis tractatibus propugnabuntur a Joanne et Alexandro Jablonowski Polonis [...],
 Paryż 1686, Biblioteka Kórnicka PAN, sygn. 3115

Na wstępie paryskich *Theses mathematicae* umieszczono w winiecie portret ojca młodych szlachciców, Stanisława Jana Jabłonowskiego (il. 4), ryty przez Jeana Mariette'a³¹. Poprzedzający dedykację portret, ujęty w owalny kartusz, wsparty jest o kamienny obelisk, po którego bokach leżą panoplia. Hetman Jabłonowski został ukazany w zbroi płytowej, na którą zarzucono płaszcz podbity futrem, spięty ozdobną klamrą. W tle widoczne są sceny jego zwycięskich walk z Turkami. Portret, podkreślający zwycięski udział hetmana w wojnach z imperium osmańskim, dopełniał herb Stanisława Jabłonowskiego znajdujący się na kolejnej karcie druku, poprzedzając właściwe wywody matematyczne (il. 5). Na murowanym postumencie znajduje się trzymany przez lwa kartusz, na którym umieszczono spoczywającą na skrzyżowanych buławach rozbudowaną pięciodzielną tarczę herbową. W jej polu środkowym znajduje się Pogoń Ruska, następnie herb własny Jabłonowskich – Prus III, herb Nałęcz matki hetmana, Anny z Ostrorogów, herb Oksza babki ojczystej, Katarzyny z Kłomnickich, oraz herb własny książąt Zasławskich odnoszący się do

tatus sum. Post prandium Dominus baron condiscipulus noster easdem theses sustinuit, contra quem Dominus frater meus argumentatus est", B. Czart., rkps 1152 II, s. 212, 213. Zob. С.О. Булатова, *Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Національної Бібліотеки України імені В.І. Вернадського*, Київ 2006, s. 51.

³¹ E. Łomnicka-Żakowska, *Grafika portretowa epoki saskiej w Polsce w relacji z późnobarokową grafiką europejską*, Warszawa 2003, s. 78, il. 156; Meyer, *Les thèses, leurs soutenances...*, s. 111.

6. Rycina z herbem Prus III hetmana Stanisława Jabłonowskiego, rytował Szymon Marczewski, rycina z dzieła Teofila Rutki, *Defensio Sanctae Orthodoxae orientalis Ecclesiae contra haereticos* [...], Poznań 1678, egzemplarz z Biblioteki Jabłonowskich, Kijów, Narodowa Biblioteka Ukrainy im. Wernadskiego, Coll. Jabl. 1160

babki macierzystej hetmana. Nad tarczą mieszczą się trzy hełmy z klejnotami – mitra książęca oraz klejnoty należące do herbów Prus III oraz Nałęcz. Umieszczony centralnie kartusz flankują postacie skutych, upokorzonych jeńców, symbolizujących pokonaną potęgę turecką, co dodatkowo akcentują triumfalne surmy obwieszające zwycięstwa polskiego hetmana. Warto zauważyć, że identyczna tarcza herbowa występuje choćby na wcześniejszej, pochodzącej z 1678 r. rycinie z frontyspisu dzieła dedykowanego Stanisławowi Jabłonowskiemu przez związanego z jego dworem lwowskiego jezuitę Teofila Rutkę³² (il. 6).

Podczas dysputy 22 lipca zarówno program efemerycznych dekoracji, jak i treść wystąpień, oracji na cześć hetmana oraz rycin zawartych w okolicznościowym druku niosły spójny przekaz głoszący sławę polskiego hetmana, jednego z największych wodzów epoki. Ich wydzźwięk został dodatkowo wzmocniony przez kolejne paryskie uroczystości związane z edukacją jego synów.

W dniu 24 lipca 1686 r. bracia Jabłonowscy zakończyli naukę fizyki i filozofii³³. Wkrótce zajęli się przygotowaniem do uroczystej końcowej dysputy z zakresu filozofii, między innymi zapraszając licznych gości i udając się w tym celu nawet do Wersalu³⁴. Tym razem młodszy z synów hetmana, wspominając licznie zaproszonych gości, wyznał szczerze na kartach diariusza: „Hospites pro nostra solenni disputatione, quam die 12 Augusti sustinere debuimus invitavimus, nomina illorum, cum innumeri sunt et plurima recordari sit

³² T. Rutka, *Defensio Sanctae Orthodoxae orientalis Ecclesiae contra haereticos* [...], Poznań 1678. Herb wykonał lwowski rytownik Szymon Marczewski. Analizę znaków herbowych hetmana i rodziny Jabłonowskich oraz ich przekształceń podjął wyczerpująco Betlej, *Sibi, Deo, Posteritati...*, s. 52–56; idem, *Nagrobek Jabłonowskich w kościele Jezuitów we Lwowie*, „Folia Historiae Artium”, SN, 11, 2007, s. 65–84 oraz A. Betlej, A. Markiewicz, *Nowe materiały źródłowe do działalności fundacyjnej Jabłonowskich w XVIII wieku*, [w:] eidem, *Magnificentia rerum. Materiały źródłowe do fundacji artystycznych w XVIII wieku*, Kraków 2017 (Materiały do Dziejów Kultury i Sztuki XVII i XVIII wieku, 5), s. 36–42.

³³ Kossowicz, *op. cit.*, s. 373.

³⁴ „Mane Versalias ad invitandos hospites perreximus, fuimus apud hos, Illustrissimum Principem de Bourbon, filium Ducis d’Anquien, nepotem Celsissimi Principis Condaei, Dominos de Louvoy, de Croissy, de Segnelay, Marchionem de Barbesieux, filium Domini de Louvoy, Dominam etiam de Louvoy, plurimosque alios quos hic innumerum est scribere”, B. Czart., rkps 1152 II, s. 234. Proces przygotowań do obrony tez oraz zaproszeń omawia drobniakowo Meyer, *Les thèses, leurs soutenances...*, s. 73–76.

impossibile, non scribo hic”³⁵. Uroczystość odbyła się 12 sierpnia 1686 r. i również zakończyła się wielkim sukcesem Jana Stanisława i Aleksandra Jana Jabłonowskich. Miecznik czernihowski szczegółowo zrelacjonował całe wydarzenie, na którym obecne były największe osobistości ówczesnego Paryża³⁶. Świątynia, w której odbywała się uroczystość, znowu uzyskała okazałą oprawę. Kossowicz tak opisał efemeryczne dekoracje:

Kościół wszystkich jeszcze z wieczora wyśmienitemi był przyozdobiony szpalerami. Po ostatniej mszy świętej ołtarz wielki tegoż gatunku szpalerami zasloniono. Portret Jaśnie Wielmożnego Jmci Pana wojewody i generała ziem ruskich hetmana wielkiego nomine et re Korony Polskiej na aksamitnej karmazynowej z galonem złotym oponie zawieszono pod pawilonem kitajkowym także karmazynowym. Katedrę na prawej stronie dla Ich Mw i profesora w pół kościoła wystawiono, aksamitem okryto. Krzesła także aksamitne karmazynowe z galonem złotym przez wszystkich kościół dokoła dano, za temi zaś krzesłami zwyczajne stołki³⁷.

Całej uroczystości ponownie patronował symbolicznie Stanisław Jabłonowski, a wygłoszone w czasie wydarzenia wykwitne oracje stanowiły prawdziwy panegiryk podnoszący sławę polskiego hetmana. Na wstępie, po przemowach obu braci, mowę do synów Jabłonowskiego wygłosił ówczesny profesor retoryki w collège Louis-le-Grand, wybitny jezuita Joseph de Jouvancy³⁸ (1643–1719), znany jako pisarz, poeta, historyk i autor sztuk teatralnych. Przywołał w niej liczne zwycięstwa Stanisława Jabłonowskiego oraz wydarzenie z niedawnej wyprawy bukowińskiej z 1685 r., stawiając go w jednym rzędzie z najwybitniejszymi wodzami i określając go jako postrach Turków i polskiego Marsa³⁹.

Uroczyste dysputy braci Jabłonowskich okazały się prawdziwym sukcesem, wiadomości o publicznej obronie też polskich szlachciców ukazywały się nawet w ówczesnej prasie, donoszono w nich o wydarzeniu, podkreślając zarazem obecną na nim wielką liczbę zgromadzonych znamienitych gości:

De Paris, le 24 Aoust 1686. Ces jours passez, les sieurs Jablonowsky soûtinrent avec beaucoup de capacité au College le Louis le Grand chez les Jesuites, des Theses de Philosophie dediées au Palatin de Russie Grand General de Pologne leur pere, a qui quelques jours auparavant, ils en avoient dedié d’autres de Mathématiques. Plusieurs Ministres Etrangeres s’y trouverent avec un grand nombre de la personnes de la premiere qualité⁴⁰.

W diariuszu Kossowicz wspominał o wysyłce wydrukowanych *Theses mathematicae* do Rzeczypospolitej⁴¹. Jedna ze wzmianek w diariuszu gubernera wojewodzieców ruskich przynosi również informacje odnoszące się do recepcji uroczystych dysput z paryskiego kolegium jezuitów w Rzeczypospolitej. Okazuje

³⁵ Wzmianki o kolejnych zaproszeniach pojawiają się od 5 sierpnia, B. Czart. rkps 1152 II, s. 233; Kossowicz, *op. cit.*, s. 376.

³⁶ Jan Michał Kossowicz również odnotował znakomitych gości przybyłych na dysputę swoich wychowanków: „Na trzecią z południa godzinę zaproszeni poczeli zjeżdżać się goście, z których ledwie nie pierwszy przyjechał Eminentissimus cardinalis Bonzi i wszedł do collegium patrum, tymczasem insi Ich tak duchowni, jako i świeccy zjeżdżali, jako to Jmć ksiądz arcybiskup d’Albis i inszych Ich Mw ks[ięży] biskupów kilkanaście, ksiądz Jmć de St. Aignan, ksiądz Jmć de Villeroy, duński, portugalski, sawojski, genueński, mantuański posłowie, ksiądz Ich Mć de Sanct Alban i de Richemont, obadwa naturalis filii nieboszczyka króla angielskiego Karola tego imienia wtórego, niektórzy consilarii Status Galliae, także senatores parlamentu, urzędnicy dworscy, nie specyfikując znacznych prałatów, urodzenia wysokiego abbasów, różnych zakonów generalów i innych przełożonych, nie wliczam całej prawie scientiarum Akademiej Królewskiej, nie piszę jak wiele było markizów, comtów, i innych znacznych znacznych i uczonych ludzi. Dostyć na tym, że kościół ludzi, a podwórze karet było pełne”; Kossowicz, *op. cit.*, s. 377, 378. A.J. Jabłonowski również wyliczył zgromadzonych: B. Czart., rkps 1152 II, s. 235, 236.

³⁷ Kossowicz, *op. cit.*, s. 377.

³⁸ Dupont-Ferrier, *La vie quotidienne d’un collègue parisien...*, t. 3, s. 53; C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. 4, Bruxelles–Paris 1893, coll. 830–859; F. de Dainville, *Le ratio discendi et docendi de Jouvancy*, „Archivum Historicum Societatis Jesu”, 20, 1951, s. 3–58; Ch.E. O’Neill SJ, J.M. Dominguez SJ, *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático*, t. 3, Roma–Madrid 2001, s. 2157–2158; V. Alet, *Joseph Jouvancy: jesuit teacher*, „Jesuit Educational Quarterly”, 1950–1951, vol. 13, s. 139–156.

³⁹ „Quod si cui Excelentissimus Parens Vester ignotus est, cogitet ille Martem Polonicum, Turcarum terrorem, decus et amorem Patriae, vivum ac spirans fortitudinis, sapientiae, probitatis exemplar, firmissimum religionis columnen et propugnaculum. Quis sit Stanislaus Joannes Jablonowski, dicent, Russia, Moscovia, Lithuania, Valachia, Moldavia, Ukraina, quas ornavit triumphis, victoriis peregravit”, Kossowicz, *op. cit.*, s. 382.

⁴⁰ *La Gazette*, nr 40, du 24 Aoust 1686, s. 160.

⁴¹ W dniu 26 lipca 1686 r. gubernier przesłał druk hetmanowi Stanisławowi Jabłonowskiemu: „Listy do Jmci Dobrodzieja na posztę gdańską przez dyspozycją P[ana] Helissanta. Posłałem i theses z matematyki, które Ich Mć w dzień Magdaleny świętej w kongregacji publice sustinowali jakom wyżej opisał”, Kossowicz, *op. cit.*, s. 373. Pod koniec września zaś: „Theses Ich Mw ex universa philosophia dla Jmci Dobrodzieja dwadzieścia, a ex mathematica dziesięć, tyleż drugie dla Jmci księdza Szczuki opata paradyskiego oddałem do rąk Jmci księdza Purwińskiego, żeby je z rzeczami pomienionego Jmci księdza opata odesłał do Warszawy”, *ibidem*, s. 397.

się, iż wystąpienia te odbiły się głośnym echem nie tylko w samym Paryżu, wiadomości o nich dotarły szybko do ojczyzny, gdzie wzbudziły niechęć w kręgach niesprzyjających hetmanowi⁴².

Chwała polskiego Marsa rozbrzmiewała jeszcze długo po zakończeniu paryskich uroczystości. Wydane w Paryżu drukiem tezy Jan Stanisław i Aleksander Jan Jabłonowscy w czasie dalszej podróży po Europie wielokrotnie wręczali napotkanym osobistościom. Podczas jednej z wizyt na dworze w Wersalu bracia „różnym książętom i panom dworskim prezentowali theses, wszyscy wdzięcznie akceptowali”⁴³. Jeszcze w sierpniu 1686 r. druk otrzymali biskup Orleanu, jałmużnik królewski Pierre-Armand du Cambout de Coislin i bratanek króla książę Chartres Filip II Burbon Orleański⁴⁴, a w grudniu tego roku podczas podróży do La Rochelle i Bordeaux – tamtejsi arcybiskupi⁴⁵. Z pewnością egzemplarze swoich tez bracia ofiarowywali także licznym dostojnikom spotykanym w czasie pobytu w Rzymie wiosną 1687 r.⁴⁶ Wspominając o paryskich tezach braci Jabłonowskich, warto wreszcie dodać, iż ich recepcja obejmowała nie tylko Francję, a nawet – nie tylko Europę. Z zapisek w dzienniku ich gubernera wiadomo, iż dokumentujący edukację, ale i sławiący hetmana druk w 1686 r. trafił nawet do rąk przebywających właśnie w Paryżu posłów egzotycznego Syjamu, którzy oczekiwali na audiencję Ludwika XIV. Jak zapisał Kossowicz w dniu 26 września 1686 r.:

Posłom syjamskim o czwartej godzinie z południa Ich Mć oddali wizytę, oraz i theses swoje ex universa philosophia onym, a pierwszemu z nich i portret malowany Jego Mci Dobrodzieja ofiarowali, trudno tedy piórem wyrazić, jako byli kontenci z tego, osobliwie najpierwszy z malowanego portretu, którego nie mógł się napatrzeć⁴⁷.

Z braku źródeł można jedynie wysuwać przypuszczenia, iż malowany portret hetmana Jabłonowskiego, który trafił do Syjamu, wzorowany był na paryskiej rycinie Jeana Mariette’a.

Z diariuszy podróży związanych z grand tour braci Jabłonowskich wyłania się barwny obraz uroczystości fetowanych w paryskim kolegium jezuitów latem 1686 r., stanowiących swoistą laudację ich ojca. Oprawa artystyczna paryskich uroczystości z 1686 r. niosła spójny przekaz gloryfikujący polskiego hetmana, wodza spod Wiednia. Obrona tez przekształciła się w kolejne przedstawienie teatralne odgrywane w paryskim kolegium jezuitów, a główną rolę odgrywał w nim hetman Jabłonowski. Stanisław Jabłonowski podczas dysput w collège Louis-le-Grand został ukazany jako Mars Polonicus, uosabiający wojnę i siłę zbrojną Rzeczypospolitej, a jego zwycięstwa i chwałę harmonijnie obrazowały wszystkie elementy składające się na oprawę paryskich uroczystości – od okolicznościowych dekoracji zdobiących miejsce dysput i patronujący całemu wydarzeniu portret triumfującego hetmana, poprzez sam druk tez, które jeszcze długo po samych uroczystościach głosiły w całej Europie sławę zwycięskiego wodza. Z pewnością warto zwrócić uwagę na liczne podobne staropolskie relacje podróżnicze i zawarte w nich opisy uroczystości, stanowią one cenne źródło dla badaczy zajmujących się szeroko pojętą kulturą i sztuką epoki baroku.

⁴² „Listy do Jmci Dobrodzieja na posztę gdańską przez dyspozycją Pana Helissanta. Posłałem i cedulkę P.S. od Jmci księdza opata paradyskiego do Jmci P[ana] Porwińskiego napisaną w te słowa: Są tu wieści jakoby ex collegio Claromontano miały wychodzić scripta laudes Jmci Pana wojewody ruskiego JM resonantia, które externis tandem patent et distribuuntur, coram Polonis vero premuntur, ostrożnie się trzeba z tym drukiem sprawować, gdyż się i to nie każdemu, słyszę, podoba. I nie dziw, że nie każdemu się podoba, tak sławna na całą Europę i Rz[eczy]p[ospolitej] pożyteczna, wielkiego nomine et re hetmana z seraskierem i chanem krymskim rozprawa w Wołoszech za Bukowiną. A zazdrość ponieważ choruje, niechże i umiera, a tego Pana nieporównane dzieła niech i po całym świecie jako najchwalebniej rozlegają się”, *ibidem*, s. 387, 388.

⁴³ *Ibidem*, s. 376.

⁴⁴ „Wyjechali Ich Mć z kolegium zapraszać gości na swoje ex universa philosophia dysputę na przyszły da Bóg dzień dwanasty miesiąca tego. Między inszemi wielkimi ludźmi przyjechaliśmy do Jmci księdza biskupa d’Orleans, który rezyduje w pałacu księcia Jmci d’Orleans rodzonego brata królewskiego, jako elemosynariusz jego. Ten mile Ich Mw przyjąwszy i theses wdzięcznie akceptowawszy wyprowadził aż do karety. Nad to sam ultro podawszy Ich Mm okazyją, żeby szli na górę do młodego księcia Jmci de Chartre syna ks[iążę]cia Jmci D’Orleans, prowadził i wprowadził Ich Mm do pokoju pomienionego ks[iążę]cia Jego Mci, który ohotnie przyjął Ich Mm i thesim”, *ibidem*, s. 376.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 410, 413, 414.

⁴⁶ *Katalog poloników w Biblioteka Casanatense*, oprac. K. Soliński, Warszawa 2016, s. 175, nr 516. Odnotowano druk zawierający mowę, którą w trakcie dysputy 22 VII 1686 r. wygłosił jezuita Jacques de La Baune (Nobilissimis adolescentibus Joanni et Alexandro Jablonovvski cum mathematices theses invictissimo parenti suo consecrates in Regio Ludovici Magni Collegio Soc. Iesu propugnarent, [2] k.).

⁴⁷ Kossowicz, *op. cit.*, s. 397; jego podopieczny również odnotował w swoich zapiskach to wydarzenie: „Post prandium fuimus apud Ablegatos Regis Siamensis, quibus theses quas sustinuumus, et tabellam pictam Illustrissimi Domini Parentis praesentavimus, quam illi gratissime receperunt”, B. Czart., rkps 1152 II, s. 264.

MARS POLONICUS.
AROUND THE PARISIAN DEBATES OF THE JABŁONOWSKI BROTHERS IN 1686

Summary

Public and religious ceremonies were part of the daily life of many Jesuit colleges throughout Europe. The Jesuit education was enriched by numerous occasional celebrations and events, of which many were closely related to the academic year. Young noblemen and magnates took part in various school and public celebrations, which marked the culmination of important teaching stages. Leaving the college was linked to a public debate, which was a great event in the life of the college. It gathered an eminent audience and was accompanied by extensive ephemeral decorations. In the Baroque period, young Polish nobles and magnates also took part in numerous ceremonies during their education in the colleges of the Polish-Lithuanian Commonwealth, and the educational travels in the most famous colleges in Europe. In the summer of 1686, Jan Stanisław Jabłonowski and his brother Aleksander Jan, sons of the Grand Crown Hetman Stanisław Jabłonowski and Marianna née Kazanowska, held solemn debates in the famous Collège Louis-le-Grand in Paris. It was one of the stages of their educational journey through Europe in the years 1682–1688. The travel diaries by Aleksander Jan and his tutor Jan Michał Kossowicz attempt to recreate the course of the ceremony, and provide valuable information about its artistic setting. The theses of the Jabłonowski Brothers were published in 1686 in Paris. The sequence of the ceremony and the ephemeral decorations that accompanied it carried a clear message glorifying the Polish Hetman, a commander from Vienna, famed as the *Mars Polonicus*.

transl. Katarzyna Krzyżagórska-Pisarek